

folk/ed. Derg, 2022; 28(1)-109. sayı

Çeviri - Translation

Halk Dininin Bir Tanımına Doğru

Toward a Definition of Folk Religion

Don Yoder*

Çeviren: Ahmet Tacetdin Hallaç**

Halk dini kavramı akademi dünyasında en azından iki büyük temele sahiptir. Birincisi, Alman bilim adamlarının “religiöse Volkskunde (dinî folklor)” ismini verdiği çalışmadır ve bu kavram için iki tercümem var: Halk kültürünün dinî boyutu veya dinin halk kültürü boyutu. İkincisi ise medeniyetin farklı seviyelerinde, dinin iki formu arasındaki senkretizmlerin antropolojik çalışmalarıdır. Bunun misaline gelince, Haiti’de “Voodoo” olarak adlandırılan Afrika ilkeliliğinin ve Roma Katolikliğinin karışımıdır ya da Merkezî ve Güney Amerika’daki Katoliklik ve yerli Kızılderili dinî inanç ve pratikleri arasındaki senkretizmdir.

Bu yazının formatı üç bölüm ihtiva edecektir:

1. Bu iki kökenden halk dini kavramının gelişiminin kısa bir gözden geçirilmesi;
2. Halk dini tanımında belirli problemlere bir bakış; ve

* Yoder, Don. “Toward a Definition of Folk Religion.” *Western Folklore*, vol. 33, no. 1, Western States Folklore Society, 1974, s. 2–15 kaynağından tercüme edilmiştir. Tercümenin yayımlanması için *Western Folklore* yetkililerinden gerekli izin alınmış; belge, dergi yönetimine sunulmuştur. (Necessary permission was obtained from *Western Folklore* authorities for the translation to be published; The document was submitted to the management of the journal).

*** Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi. (Yıldırım Beyazıt University, Turkish Language and Literature Department Ph.D. Student) ahmedhallac@outlook.com. ORCID 0000-0002-5569-9766

3. Halk dininin tanımını yapmaya çalışmak.

1.

Alman ekolüne göre “religiöse Volkskunde [dinî folklor]” terimi 1901 senesinde Lüteriyan bir papaz olan Paul Drews¹ tarafından ortaya atılmıştır. Drews, aynı yıl içerisinde “Religiöse Volkskunde, eine Aufgabe der praktischen Theologie [Dini Folklor, Uygulamalı Teolojinin bir Ödevi]” isimli bir makale yayınlamıştır. Drews’in ilgisi, kendi ifadesiyle, “dinî halk yaşamı”nın kendi bütünlüğü içinde psikolojik ve sosyolojik boyutlarını ve çok yönlü ifadelerini araştırmaktı. Drews’in bununla ilgilenmesinin sebebi, ilahiyat eğitiminden yeni çıkan genç papazların, kırsal kesimlerindeki insanların cemaatleri ile ilgilenmesinin daha iyi olabileceğiydi çünkü bu insanlarda Hıristiyanlık fikri, ruhban sınıf tarafından temsil edilen resmî dogmatik yorumlardan sık sık radikal farklılık göstermektedir. Örgütlenmiş din içinde, kilise sıraları ile kürsü arasındaki anlayış uçurumunu daraltmak için bu terim böyle bir girişimle çıkmıştır ama dinî literatürden genel akademi dünyasına taşınarak halk kültürü çalışmalarının Avrupa disiplini içerisinde güçlü bir alt kategori oluşturmuştur.

Terim 1901 senesinde ortaya atılmıştır ama Avrupa’daki halk dininin keşfi on sekizinci yüzyılın Aydınlanmasına rastlar ve bu dönem, rasyonalist ruhban sınıfının vaazlarında ve papazlık dergilerinde halkın “batıl inançlarına” saldırdığı dönemdir. 19.yy’da bilimsel “Volkskunde” [folklor]un Alman ekolündeki kurucusu olan Wilhelm Heinrich Riehl, kültür içindeki halk dini öğelerine sempatik bir şekilde bakmıştır ve Alman halk kültürü ekolü, “Volkskunde”nin kapsayıcı fikri, tasavvuru içine bir kavram olarak “halk dini”ni dâhil etmiştir. 1930’larda Josef Weigert (1924), Werner Boette (1925) ve Max Rumpf (1932) tarafından yazılan eserlerde “religiöse volkskunde [dinî folklor]” ile ilgili oldukça iyi kuramsal çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların hepsinin de odağı köylü kültürüdür ve halk çalışmalarının Alman ekolündeki şekillendiricisi ve halk kültürünün işlevselci yaklaşımıcısı olan Julius Schwietering, Alman köylerinin cemiyet kültüründe dinin yaratıcı gücünü görmüştür.

Avrupa’daki halk kültürünün dini yönleriyle ilgilenen bilim adamları, yirminci yüzyılda büyük bir literatür meydana getirdiler. Roma Katolik akademisyenleri, türbelerle birleşmiş halde bulunan (örnek olarak ex voto [adak, nezîr] ve geistliches Lied [dinî şarkı, ilâhî]) halk sanatları ile hac sistemi ve uygulamaları, azizlerin hayat hikâyeleri, azizlerin çalışmaları, Hıristiyan festivalleri ve köylü düzeyindeki tezahürleri de dahil olmak üzere kilise yılı üzerine odaklanmıştır. Almanya’da bilim adamları arasında Katolik halk dini araştırma sahasının öncülerinden olan Münster’li Georg Schreiber bir “Dinî Folklor Enstitüsü [Institut für religiöse Volkskunde]” kurmuş; Paderborn’lu Heinrich Schauerte Paderborn ve Münster’de bu sahada doçent ve profesör sıfatıyla nice kuşaktan öğrencilere ders vermiştir ve Rudolf Kriss, Wallfahrtsvolkskunde [Hac Folkloru]’nun veya haccın, türbenin ve bağlantılı konuların etnografyasının öncüsü olan Alman bilginidir. Teorisyenler arasında Katolik ve Protestan halk kültürünün arasındaki farkları tanımlamada İsviçreli bilim adamı Richard Weiss esas kişidir.

Halk dinini Protestan bir kültürde kayıt altına alma konusunda en kapsamlı bölgesel faaliyet İsveç’te meydana gelmiştir. Lund Üniversitesinde, yıllarca İsveç halk-dini inançları ve pratikleri üzerine tarihî ve etnografik dokümanları toplayan Hilding Pleijel tarafından İsveç Kilise Tarihi Arşivi [Kyrkohistoriska Arkivet] ile birlikte bir Kilise Tarihi enstitüsü ku-

rulmuştur. Pleijel, “*Der Religions und Kirchengeschichtliche Hintergrund der schwedischen Volkskultur* [İsveç Halk Kültürünün Dinî ve Kilise Tarihi Geçmişî]” isimli bölümü Gösta Berg tarafından derlenip düzenlenen *Schwedische Volkskunde [İsveç folkloru]* (Stockholm, 1961) adlı eserde (sf. 64-86) temel bakış açısıyla birlikte eksiksiz bir bibliyografya verir. Daha fazlası için onun *Das Luthertum im schwedischen Volksleben: Einige Entwicklungslinien [İsveç Halk Hayatında Lutheryanizm: Birkaç gelişim çizgisi]* (Lund, 1958) ve İsveç köylüleri arasında yeri gelince İncil, ilmihal, ilahi kitabı ve diğer ibadet fiilleri ile ilgili monografisi olan *The Devotional Literature of the Swedish People in Earlier Times [Eski Zamanlarda İsveç Halkının Dinî Edebiyatı]* (Lund, 1955) eserine bakınız.

Halk dini çalışmalarında diğer kol ise çoğu Amerikalı olan kültür antropologların Merkez ve Güney Amerika ile Karayipler’in senkretik kültürleri üzerine yaptıkları çalışmalarıdır. Redfield, “*Tepoztlán: A Mexican Village [Tepoztlán: Bir Meksika Köyü]*” (1930) eseriyle bu sahada öncüdür. Onun köylü kültürü üzerine olan verimli analizleri ve büyük ve küçük gelenekler ile halk ve kent toplumlarının arasında belirlediği farkları, hala Amerikan bilim dünyasında tartışılan ve tekrar şekillendirilen terimler ve kavramlar üretti. “Resmi din” ile gerilim içinde olan “halk dini” kavramı, antropologların karmaşık bir toplumda kültür türlerinin birbiriyle karşılıklı ilişkisini, resmî ve sofistike kültüre sahip daha büyük toplum ile bu daha büyük toplumlarla kısmî bir ilişki ve kısmî bir izolasyon içinde var olan küçük toplumlar arasındaki bağları gösterme endişesinden doğdu. Şurası açıktır ki, bir sistem olarak din, kültür hiyerarşisinin «resmî» ve «halk» seviyelerinin her ikisini de içinde barındırır.

Bir terim olarak “halk dini”nin İngilizce’de ilk olarak nerede ve ne zaman kullanıldığını kesin olarak söylemek şu an için mümkün olmasa da Almanca orijinal “*Volksreligion [halk dini]*” kelimesinden esinlenilmiş olabileceğinden şüpheleniyorum. Kuşkusuz ki bu kavram, antropoloji literatüründe ortaya çıkmaktadır; bir örnek olarak Redfield’in “Resmî Katoliklik” ve “Halk Katolikliği” arasındaki farkı belirtmesi gibi. “Halk dini” teriminin en eski “resmî” kullanımı Joshua Trachtenberg tarafından yazılan ve ilk çalışmalarından olan *Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion [Yahûdi Büyü ve Bâtil İnançları: Halk Dini Alanında Bir Çalışma]* (1939) eserinde görülür. Oldukça yaygın kullanılır hale gelen bu terim “karşılaştırmalı din”de de kullanılmıştır. Örnek olarak Ichiro Hori’nin *Folk Religion in Japan: Continuity and Change [Japonya’da Halk Dini: Süreklilik ve Değişim]* (1968) adlı eserini söyleyebiliriz. Martin Nilsson’un küçük kitabı olan *Greek Folk Religion [Yunan Halk Dini]* ve Charles Leslie’nin *Anthropology of Folk Religion [Halk Dini Antropolojisi]* başlıklı yazısı, terimin artan akademik kabulünü aynı şekilde onamıştır. Akademi dünyasında “Halk Dini” çeşitli üniversitelerde, örneğin, John Messenger’ın Indiana Üniversitesinde ve benim (1957’den beri) üniversitem olan Pennsylvania Üniversitesinde ders olarak okutulmuştur.

Son zamanlarda Amerika harici bağlarla ilgilenen iki kitapta “halk dini” terimi kullanılmış ve her ikisi de terimin tanımlanması sorunlarına biraz bakış açısı sağlamıştır. Hori’nin kitabı, Japon halk dininin varlığını, Japon dininin yüksek kültür formlarıyla özel ilişkiler içinde göz önüne alır:

Japon halk dini, Budizm veya Konfüçyüsçülük’ün aksine, aşırı derecede farklı karakterdedir ve kesin olarak tanımlamak zordur. Birçoğu arkaik ve ilkel öğelerin varisleri

ya da yâdigârları olan belirsiz sihrî-dinî inançlardan oluşur. Bu inançlar ya da ilkel unsurların kendileri, teorik ve dinî olarak sistemsiz kalırlar, ama birçok yönden kurumlaşmış dinlere nüfuz etmiş ve onlarla iç içe geçmişlerdir.⁹

Ve tekrar Hori, bizim şunu anlamamızı sağlıyor: “Japon halk dininin temelinin kısaca iki inanç sisteminin tesiri içinde olduğuna inanıyorum: Birincisi, küçük toplumsal bağlara veya kan bağına dayalı olan küçük gelenek; ikincisi ise dışardan tanıtılan, bireysel veya bir grup seçimiyle benimsenmiş olan büyük gelenektir. Japon kırsal toplumunun her yerinde bulunan bu inanç kalıpları karmaşık, çok katmanlı ve senkretiktir.”¹⁰

Leslie'nin *Anthropology of Folk Religion [Halk Dini Antropolojisi]* (1960) isimli eserindeki Kızılderili ve Yucatán üzerine olan bölümler bize özellikle çok yardımcı olmaktadır. Kızılderili kısmıyla ilgili (McKim Marriott tarafından yazıldı), büyük geleneğin dininin küçük topluluk tarafından yorumlanması şeklinde bir halk dinine sahibiz demektedir (Toynbee'nin “evrenselleşme” yerine “dar görüşçülük” süreci olarak adlandırdığı şeydir). Yucatán kısmında ise Redfield, iki medeniyete ait dinlerin senkretizmi olarak bir halk dinine sahibiz demektedir. 2.

Halk dinini tanımlamadaki problemler her şeyden önce kültürdeki standart dışı dinî fenomenlerin çeşitli disiplinlerdeki ilişkisi vasıtasıyla oluşan peşin hüküm ve önyargılara bağlıdır. Birleşik Devletler'deki, konuları halk dini sahası üzerine uzanan iki disiplin -halkbilimi [folklor] ve dinî çalışmalar [religious studies]-, Avrupa'daki muadillerine, halk kültürüne ve din tarihi çalışmalarına göre bu alana nispeten daha az ilgi göstermiştir.

Birleşik Devletler'deki dinî çalışmalar sahasında halk dini fenomenlerine gösterilen ilgi az olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki dinsel çalışmaların öğretimi, büyük ölçüde, halk uygulamalarını ve dinin halk yorumlarını önemsiz olarak görmezden gelen ya da onları ihmal eden teolojik ve kurumsal düzeye yoğunlaşmıştır, çünkü böyle bir fenomeni içermesine karşın bu disiplinin çok katı bir çerçevesi vardır. Avrupa kilise tarihyazımsal dergilerinin aksine, Birleşik Devletler'deki standart kilise tarihi dergisi olan *Kilise Tarihi*, teolojik ve ayinsel normlardan ayrılmış inanış ve pratiklere en ufak bir ilgi-alaka göstermez. Bu durum birkaç sene evvel Orta Amerika'nın temel dinî karakterinin nabzını tutmasıyla country [Amerikan folk müziği] ve kilise [gospel] müziğinin merkezi olan Nashville'de, American Society of Church History [*Amerika Kilise Tarihi Derneği*] tarafından düzenlenen ciddi bir seminerde grafiklerle gösterilmiştir. Toplantıdaki makaleler göstermiştir ki halk dini veya popüler dinin hiçbir yönü ile ilgili herhangi bir ilgi alaka mevcut değildir. Buna karşın, Avrupa din tarihi dergileri dinî ifadelerin tüm seviye ve çeşitlerini içermektedir. Halk dini ile “üstün/yüksek” veya resmî din arasındaki gerginlik elbette ki kompleks bir toplumda keşfedilebilir. E.R. Leach, “Dialectic in Practical Religion [*Pratik Dinde Diyalektik*] (1968) adlı son kitabında, “felsefî” ve “uygulamalı” din arasında ayrım yapar. Birincisi, dinin genellikle bilim tarafından muhakeme edildiği entelektüel seçkin kesimin dinidir; ikincisi ise “kiliseye giden sıradan kişinin davranışını yönlendiren dinî ilkeler”dir. Mukayeseli din alanında, felsefî din ve pratik din arasındaki ayrımın yaygın başarısızlığı, genellikle ciddi yanlış anlamalara yol açmıştır. Mesela, Budizm'in Batı yorumu, Budizm'in günlük, sıradan uygulamalarına gösterilen küçük bir ilgiyle birlikte nerdeyse tamamen Pali metinlerinden türetilmiştir. Bu ayrıca Hinduizm için de geçerlidir. Mesela, dinî bir yapı olarak Hinduizm; Upanişad'lara göre mi

yoksa antropologların isimlendirdikleri “Köy Hinduizm’i”ne göre mi değerlendirilir?

Joshua Trachtenberg’in Yahudi büyücülüğü hakkındaki mükemmel bir çalışmasından bahsetmiştim. Trachtenberg, bu çalışmanın önsözünde halk dinine karşı resmî, biçimsel problemler üzerinde durmuştur:

Fakat bu resmî gelişmenin (Legalizm) yanı sıra “halk dini” dediğimiz şeyin sabit değişmezleri, ayrıntıları vardır. “Halk dini”, yani, hiçbir zaman dinî liderlerin samimi bir onayından geçemeyen ancak tamamıyla din sahasının sınırları dışında bırakılmayacak kadar geniş bir popülariteye sahip olan fikir ve uygulamalar. Şeytanlara ve meleklerle olan inançlar ve bu inançlara dayanan birçok batıl inanç bu türdendi. Bunlar, az veya çok dolambaçlı yollarla fiilen Yahudiliğin bir parçası haline gelen ve inancın ilkelerinden hiçbir zaman tamamen kopmayan, ancak onları neredeyse kırılma noktasına getiren dini hayatın çeperindeki sihrî pratiklerdir. Bunlara “halk dini” diyorsak, Sinagog’un resmi tutumuna karşı olduğu gibi halkın evrene karşı ortak tutumunu ifade ettikleri içindir.¹⁵

Resmi dinin temsilcileri olan hahamlar [rabbi] ya bu pratiklerin bazılarının kökünü kazımaya çalışmış (1) ya da kendi “saldırgan tutumlarına” dönüştürme (2) girişiminde bulunmuştur.

Trachtenberg, Yahudilik hakkındaki çalışmasında inancın halk seviyesindeki ihmali şu sözleriyle itiraf etmektedir:

Stradan halk her yerde tamamı kendine ait olan entelektüel ve manevi düzlem üzerinde var olmuştur ve son yüzyıllarda gerçek bilim ve din, evrenle ilgili halk telakkisine karşı mütecaviz davrandı ve onları şimdilerde modern, rasyonalist bakış açısı dediğimiz yere –biraz da olsa- yaklaştırdı. Yahudi biliminde bu “halk dini” ve “halk fenni” safhası şiddetli bir şekilde ihmal edilmiştir. Eğilim, insanların kendi iç yaşamlarına dair hiçbir fikir vermeyen ancak entelektüel seçkinlerin kültürel ve dini yaratımlarına dair çalışmalar, birkaç modern düşünürün fikirleri bir bütün olarak Yahudi halkına atfetmektir.¹⁶

Eğer Trachtenberg’in “insanların kendi iç dünyası” dediği çalışma, dinî çalışmalar çerçevesinde ihmâl uğramışsa, ne yazık ki, bu ülkede halkbilimi adına yapacak daha çok işimiz var demektir. Bu ülkede halk dini çalışmalarının yavaş bir seyirde gelişmesinin esas sebebi, gördüğüm kadarıyla, halkbilimi sahasının tanımlarının halkbilimciler tarafından çetrefilli sorularla örüldüğüdür. Amerikan folklor tanımlarının çoğu, halk dinindeki inanç elemanlarının sempatik bir şekilde anlaşılmasını engelleyen ve Aydınlanmadan katlanılmaz bir yadigâr olan “batıl inanç” kelimesinin altına dahil edildikçe, dinî fenomenleri içeren bir kategori oluşturmaz. “Din” açıkçası bir “tür” değildir ve bu nedenle eski moda tür odaklı tanımlara dahil edilemez. Açıkçası, Avrupa’da olduğu gibi kültür-merkezli yeni tanımlara din de dahil edilebilir.

“Batıl inanç” kavramının, hepimizin bildiği üzere savunucuları vardır. Avrupa’da halk inançları üzerine üretilmiş en iyi çalışma unvanını taşıyan *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* [Alman Batıl İnançları El Sözlüğü]’in bizzat metnin kendisinde asgari olarak kullanılmasına rağmen, bu kavramın Alman dilindeki biçimi olan *Aberglaube* [hurafe] ifadesi on cildinde de kullanılmıştır. “*Aberglaube*”ye gerçeği yalnızca kendi terimleriyle gören katı Ortodoksluğun bir sistemiyle ilişkili olarak anlaşılabilen bir değer yargısı gibi karşı çıkan

Avrupalı akademisyenler, yaygın bir kullanıma sahip olup bugün İngilizce formuyla “halk inancı [folk belief]” terimine karşılık gelen tarafsız “*Volksglaube* [halk inancı]” kavramını önerdiler. “Halk dini” terimindeki ikinci zorluk, bazı zihinlere göre “din” teriminin, normalde organize din veya bir kültürün resmi dini kurumları ile kastettiğimiz şeyi ifade etmesidir. Durkheim bu bakış açısının babası gibi görünüyor. Sihir-büyünün dinden farklılaşması konusunda Durkheim, din, inananların müşteregi olan ve sosyolojik açıdan “kilise” olarak bilinen yapıyı şekillendirdiğini; sihrin ise bu anlamda bir “kilise” şekillendirmediğini önerir. “Din” terimini örgütlü formlarla sınırlayanlar, bizim de tanımlamaya çalıştığımız fenomen bütünlüğünü belirlemek için “halk inancı” terimini tercih ederler. Olof Pettersson son makalesinde bu işlenen konuya güç vermektedir. Pettersson bir “halk dini” kavramının “inşa”sı üzerine olan ilk girişimindeki analizinde, (Albert Dieterich, *Mutter Erde: Ein Versuch über Volksreligion* [Albert Dieterich, *Toprak Ana: Halk Dinine Giriş*] [1905]) sınırlandırılmış, çökemiş bir varlık olarak adlandırılan “halk dini”nden ziyade “bir dinin halk kültürel öğeleri”ni konuşmanın daha makul olduğu sonucuna varmıştır. “Halk dini”ni tanımlamada son bir zorluk, bir örnek olarak, sosyologlar Schneider ve Mensching tarafından da belgelenen, “evrensel din”in tam tersi olarak terimin sosyolojik kullanımıyla ortaya çıkmaktadır. Louis Schneider “*Adından da anlaşılacağı gibi bir halk dini*, tıpkı belirli kişilerin, halkın veya kabilenin belirli bir dine bağlı olması gibi belirli kişilere, halka veya kabileye bağlıdır” şeklinde yazmıştır. Diğer yandan evrensel dinler, “halk tabanından bağımsızdırlar. Bu dinler, herhangi bir yer ve herhangi bir zamanda bireylere kendilerini adres gösterirler.”

Evrensel dinin ortaya çıkmasında yapısal farklılaşma işlemi açıkça iş başındadır. Halk bağlamındaki din, bir ev, bir mesken, bir sandık gibi ayrılmaz bir bütün teşkil eder. Evrensel bağlamdaki din ise halk matrisinden çıkar ve teorik olarak herhangi bir yere –bir topluma, kabileye veya ulusal bir bölgeye “saldırabilir.” İşte o zaman kendine ait bir eve, belirgin bir dinî eve sahip olduğunu söylenebilir.²⁰

Genel olarak bu özel kavram için “halk dini”ne, “kabile” veya “ulusal” din terimlerini kullanmayı tercih ederim. Bu terimler yaşayan dinlere hizmet edecektir ve miadı dolmuş, geçerliliğini yitirmiş eski Avrupa uygarlığına ait dinler (Greko-Roman, Kelt, Germanik ve İslavik dinler) için muhtemelen “arkaik” terimi uygun düşecektir. Yukarıda belirtilen terimin sosyolojik kullanımıyla ilgili karışıklık, diğer kurumlarda da görülmektedir. İskandinavya’daki “halk okulu” teriminde olduğu gibi, “ulusal” terimi yerine “halk” teriminin bazı Avrupa kültürlerinde ikincil (birincil?) kullanımından kaynaklanıyor. Alman ekolüne ait bir terim olan “Volksreligion” her iki anlamda kullanılmıştır: (1) tüm insanların ulusal dini anlamındaki “evrensel din” kavramına karşıt olarak ve (2) karmaşık bir toplumda sofistike, resmi, kurumsallaşmış dinin (Hochreligion [*Yüksek Din*]) halk düzeyindeki karşıtı olarak. Elbette bizim üzerinde durduğumuz, kelimenin ikinci manasıdır.

Benim halk dinini kavramlaştırmam, onu örgütlü dinden, ilkel dinden, popüler düzeydeki dinden ve mezhepçi dinden ayırt etmektir. Halk dini, karmaşık bir toplumda, bu toplumun örgütlenmiş dinleriyle hem ilişki ve hem de gerginlik içinde bulunur. Halk dininin örgütsüz karakteri bazen onu organize, örgütlü bir dinden farklılaştırır. Tıpkı bir halkın dininin bir anlamda resmî din olması gibi kısmî kültürel yapısı onu ilkel bir dinden ayırır. Amerikan dinin-

de, Pealeizm gibi bir fenomeni “halk dini” olarak başarısız etiketleme girişimleri olmasına rağmen halk dini, Norman Vincent Peale seviyesindeki “popüler din” de değildir ve açıkçası bu, akademi dünyasının yanlış bir isimlendirmesidir. Nihayet halk dini mezhepçi [sectarian] dinden ayırt edilebilir. Mezhepler ve kültürler, kiliseleri ve cemaatleri olan örgütlü ve dolayısıyla resmî dini temsil eder. Bu nedenle, herhangi bir örgütlü mezhebin dinine “halk dini” olarak değinmenin yanlış olduğunu düşünüyorum. Bizler, mezhepçi dinin halk dindarlığı yönlerinin yerine bunu konuşmalıyız. Açıktır ki cemaatler, tarikatlar, mezhepler küçük gruplardır ve bir yandan karşı kültürü elde etmeye çalışırken bir yandan da sahip olduğu kültürü muhafaza eder ve mezhepçi dinin bazı tamamlayıcı öğeleri belki de halka ait öğelerdendir.

3.

Son olarak, “Halk dini”ni nasıl tanımlayabiliriz? Amerika şartlarına uyum sağlayacak kullanışlı bir tanım oluşturabilir miyiz? Görebildiğim kadarıyla burada beş olasılık mevcuttur.

1. Halk dini, Avrupa bağlamında, -son yüzyılda Charles G. Leland’ın “eski din” (*la vecchia religione*)²³ ifadesi ile tanımladığı gibi- dinin Hristiyanlık öncesi formlarının halihazırdaki kalıntıları mıdır? Bu, evrimci, “hayatta kalmacı” ve “*gesunkenes Kulturgut [Batık kültür varlıkları]*” yaklaşımıdır. Bu tanıma göre, Katoliklikte halk dini, Hristiyanlık öncesi dinlerden kalma bozulmuş, yozlaşmış unsurlar olurken, Protestanlıkta halk dinleri, Orta çağ Katolikliğinden gelen halk tarafından taşınmış inanç yadigârlarından oluşabilir. (İyileştirme kültürleri, cadılar, azizler günü, takvimsel gelenekler ve köylülerin Tanrıyla bir sözleşme münasebeti olan “*do ut des*”de olduğu gibi ortak köylü tutumları buna dâhildir.) Eğer George Santayana’nın dediği gibi Katoliklik, paganizmin tinselleştirilmesi olsaydı, resmî Protestanlık, Orta çağ Katolikliğinin bağlarını kesmiş bir formu olurdu. Resmî Protestanlığın büyük kısmının tasarruf ve entelektüelliği, insanları bazı bağlamlarda kendilerine ait bir halk Protestanlığı geliştirmeye zorladı ve hatta resmî Protestanlık, bünyesindeki Katolik değerlerini kesip atmaya, bunları Protestan değerler ile değiştirmeye “Protestanlık Reformu” zamanında mecbur bıraktı. Birincisi için bir örnek, Ortaçağ pratiklerinden olan büyü-din hekimliğinin Protestanlıkta hayatta kalmasıdır. İkincisi için bir örnek, istavroz Katolik ögesinin, diğer değerler arasında, dini otobiyografi ve kişisel günlüğün gelişmesiyle yer değiştirmesidir. Bu yaklaşım üzerinden bir tanım oluşturacak olursak halk dini, resmî bir dindarlık bağlamında, esas olarak, kültürün gelişiminin önceki aşamalarından miras kalan inanç ve davranışların hayatta kalanlarıdır.

2. İkinci olarak, halk dini Karayipler veya Latin Amerika bağlamında Metraux’un tanımladığı gibi, resmî “üstün” din (Katoliklik) ile birlikte “yerli” veya “ilkel” dinin (bu durumda Afrika ikelliği veya yöreye özgü Kızılderili dini de dâhil) karışımından (mélange) mı teşekkül etmiştir? Bu, kültürleşme teorisinin dışında gelişen senkretik bir yaklaşımdır. Açıkçası ilk tanıma benzemektedir ancak genellikle uygulandığı gibi “hayatta kalma”cı tanım; tanımlanabilir, araştırılabilir şeyler olarak “hayatta kalan öğeler”in bir tür sabit bakış açısını içerir. Hâlbuki kültürleşmecî bakış açısı ya da senkretist tanım dinamiktir ve bu, dinin bugünkü biçimlerinin ortaya çıktığı süreci öne sürmektedir. Öyleyse, bir tanım oluşturacak olursak: Halk dini esasen kompleks bir toplumda dinin iki ya da daha fazla formunun iç içe girmesi sayesinde bina edilen senkretik bir sistemdir.

3. Üçüncü olarak, halk dini, halkbilimcilerin yaygın olarak tanımladığı gibi, dine sonradan eklenmiş belli başlı bazı fenomenler, onaylanmamış ve müsaade edilmemiş batıl inançlar mıdır? Bu, din içindeki halk öğelerinden bir tür oluşturma girişimidir ama ne yazık ki halk dinî fenomenlerinin ve tutumlarının tamamına bakıldığında bu girişim adaletli olmayacaktır. Bireyin “batıl inanç”a yönelik tutumunun “din” konusundaki tutumundan farklı olduğunu öne sürerek bu tanımın psikolojik temelde haklı çıkarılması yönünde bazı girişimlerde bulunulmuştur fakat bu, bizi “sihir” ve “din” hakkındaki eski tartışmalardan uzak tutmamaktadır. Genel olarak, yukarıda önerildiği gibi, “batıl inanç” kelimesini kırıp, “halk inancı” terimini kullanmayı tercih ediyorum. Elbette işlevini yerine getiren bir toplumda “din” ile “büyü” arasındaki sözde bölünme için insanların ortak tavrına vakıf olabilmek, bilimsel analizler için bile ayrı ayrı incelemek için çok zordur. İnsanların doğaüstüne (ibadet, arınma, büyü ve lanet) karşı kendi kendine başlattıkları yaklaşımların yanı sıra tabii olana (vahiy, vizyon, rüya, peygamberlik, mucize, karizma) doğaüstünün “istilası” olduğuna inanılan fenomenler, açıkça inancın bölünmez organik sistemini yürütmektedir. Bu problemlerin bazılarına yönelik son günlerdeki en iyi çözümlerden bir tanesi Irmgard Hampp’ın *Beschwörung Segen Gebet* (1961) eseridir. Ve Caro Baroja’nın *The World of the Witches [Cadıların Dünyası]* (1964) eserindeki diyagramlar, “şaman ve rahip”, “din ve büyü”ye karşı insanların ortak tavrını üst üste örtüşen grafiklerle göstermektedir. Belki de halk dinini, geleneksel toplumdaki mitoloji, gelenek, ritüel ve inancın etkileşimi şeklinde görerek bir tanım inşa edebiliriz.

4. Dördüncü olarak, halk dini, dinin halk tarafından oluşturulan bir yorum ve ifadesi midir? Bu, bir kültürün anlamlı öğeleri arasında dini içeren bir tanımdır ve bu tanımın uygulanması, halk sanatı, dinî halk müziği, festivaller, takvimsel gelenekler ve diğer buna benzer yaratmalar sahasında bilhassa yalındır. Küçük topluluk bu alanların her birine kendisine ait olan bir unsur koyar, evrensel olarak kabul edilmiş resmî dinî formlara yerel renklerinden serpiştirir. Bu tanım, bilhassa halk dini sahasında, Almanların icat ettiği, dini fenomenlerden kaynaklanan veya bu fenomenlerle ilişkili halk kültürel fenomenler demek olan “*kirchliche Volkskunde [Kilise Folkloru]*” terimi için yerinde bir kullanımdır. Kostümünden yiyecek tarzlarına kadar kültürün bütün özelliklerini yansıtan, halkın iştirak ettiği bir olay olarak *fiesta* hakkında Latin Amerikan bilim adamlarının yapmış olduğu çalışma, halk dininin bu pozitif veya yaratıcı yanını araştırmak için neler yapılabileceğine dair güzel bir örnektir. Fakat bu tanım aynı zamanda halk inancının pasif olan hayatta kalmacı unsurlarını, örneğin büyücülük kompleksini de içerebilir mi? Belki de bu ikilemi uzlaştırmanın bir yolu “halk sofuluğu” terimini kullanmaktır. Bu da şimdi vereceğimiz tanımla sonuçlanacaktır: Halk dini, halk sofuluğu kültüründeki bir birikimdir, halkın dine göre bütün davranışlarıdır.5.

5. Belki de bu son analizde, söz konusu tamamlayıcı öğelerin hepsini içeren, pratik bir şekilde işleyen bir tanım yapmalıyız. Benim “*Religiöse Volkskunde [Dini Folklor]*” için kendine has tercümem bu amaca hizmet edebilir. Halk dini “dinin halk-kültürel boyutlarıdır” veya “halk kültürünün dinî boyutlarıdır.” Bu, aktif/yaratıcı öğelerin yanı sıra pasif/sağkalımcı unsurları içerebilir, aynı zamanda karmaşık bir toplumdaki halk ve resmî din seviyeleri arasında var olan gerilim unsurunu kesinlikle akla getirebilir. Bu nedenle bu pratik tanımları seçer seçer başka bir şekilde ifade edebiliriz: Halk dini, resmî dinin katı teolojik ve litürjik biçimlerinin hem

dışında ve hem de bunların yanında kalan insanlar arasında var olan dinin tüm uygulama ve görüşlerinin bütünüdür. Artık daha önce belirtilmiş beş tanım için bilimsel birer örneğe sahibiz. Ancak bazıları sınırlı ve bazıları ise kapsamlıdır. Aralarında da en kapsamlı olarak 5 numaralı tanım görülmektedir. Bunun altına halk dininin pasif fenomenlerinin (misal olarak cadılık ve büyü) yanı sıra aktif veya yaratıcı fenomenlerini (dini halk müziği, halk kıyafeti, halk sanatı hatta halk teolojisi) ve halk seviyesinde resmî dinin yeniden yorumlanmasını veya ifade edilmesini de dâhil edebiliriz. Bu nedenle bu tanımlama “kirchliche [*kilise*]” ile birlikte “nebenkirchliche [*kilise-dışı*]” fenomenini kapsamaktadır. Bunlar bir yandan resmî kiliseyle alakalı biçimlerdir, diğer yandan ise ortodoksi sınırının dışında kısmen bağımsız bir varlığa sahiptir. Son olarak, rasyonel tutumların, Ortodoks dindarlığı görüşlerinin ve halk dindarlığı reaksiyonlarının aynı şahısta yan yana yaşayabildiği bireysel zihnin bileşenlerine, Richard Weiss ve diğerlerinin genel anlamda halk kültürüyle yaptıkları gibi bu tanım uygulanabilir bir tanımdır. (Pennsylvania Üniversitesi)

Notlar

- 1 Bu terimin tarihi ve “religiöse Volkskunde”nin bilimsel çalışması için bilhassa bakınız, Albrecht Jobst, *Evangelische Kirche und Volkstum: Ein Beitrag zur Geschichte der Volkskunde* (Stuttgart, 1938), 203-232; ve Heinrich Schauerte, “Entwicklung und gegenwärtiger Stand der religiösen Volkskundeforschung.” *Historisches Jahrbuch* 72 (1953): 516-534. Şimdiye kadarki tek İngilizce özet için: Wolfgang Brücker, “Popular Piety in Central Europe,” *Journal of the Folklore Institute* 5 (1968): 158-174.
- 2 Aydınlanma ve halk dini üzerine genel perspektifler için bakınız, Hermann Bausinger, *Volkskunde: Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse* (Berlin-Darmstadt, [1970]), 17-30; Leopold Schmidt, “Volkskunde, Gegenreformatio, Aufklärung” *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 16 (1938): 75-94; ve Josef Dünniger, “Volkstum und Aufklärung in Franken: Beiträge zur fränkischen Volkskunde im ausgehenden 18. Jahrhundert” *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1957, 29-42
- 3 Georg Schreiber halk dini çalışmalarına büyük katkılar sağladı. Onun Münster’deki enstitüsünü, Salzburg’da Hanns Koren tarafından kurulan benzer bir enstitü takip etti. Schreiber tarafından “Kilise Folkloru” [*Kirchliche Volkskunde*] terimi oluşturuldu, “Volk und Volkstum: Jahrbuch für Volkskunde and the Forschungen sur Volkskunde”yi düzenledi ve *Auslandsdeutschtum* çalışmalarını yazılarıyla destekledi, *Deutschtum und Ausland*, 65 numara. Onun kitabı ve genel olarak katkılarının değerlendirmesini görmek için Heinrich Schauerte tarafından yazılan “Georg Schreiber und die Volkskunde” *Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 9 (1962): 132-139 bakınız.
- 4 Schauerte’nin katkılarını görmek için bakınız, Georg Wagner, “Heinrich Schauerte und sein volkskundliches Schaffen” *Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 9 (1962): 278-280.
- 5 Kriss, şu an Münih’teki Bayerisches Nationalmuseum’un ev sahipliği yaptığı Avrupa’daki halk dini sanat ve maddi kültürünün en büyük koleksiyonlarından biri olan “Kriss koleksiyonu”nu topladı. Kriss’in yayınlarını görmek için bakınız, Leopold Schmidt “Rudolf Kriss 70 Jahre; Eine Bibliographie seiner Veröffentlichungen von 1926 bis 1972” *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, n.s. 27 (1973), 1-8; kısa biyografisi için bakınız Leopold Schmidt, “Rudolf Kriss” 243-245.
- 6 Richard Weiss’in *Volkskunde der Schweiz* (Erlenbach-Zürich, 1946) eseri halk dini ve halk dindarlığı üzerine temel teorileri içerir ve İsveç halk kültürü bilginlerinin boğuşmak zorunda kaldıkları bir konu olan Katolik ve Protestan halk kültürleri arasındaki farkları analiz eder. İkincisi için bakınız “Zur Problematik einer protestantischen Volkskultur” *Beiträge zur Volkstumsforschung* 14 (1964): 27-46.
- 7 Enstitünün tarihi ve onun çalışmaları için bakınız, *Mödelenden främ Kyrkohistriska Arkivet Lund*, ed. Hilding Pleijel. No. 1, *Kyrklig folkliivsforknig* başlıkları ve İsveç halk dini üzerine basit soru-cevapları içerir.
- 8 Bakınız: *The Folk Culture of Yucatan* (Chicago, 1941), 261, 267. Antropoloji ve sosyoloji bilimi açısından “halk dini” kavramının gelişimi hakkında bilgi olmadığı için Redfield ve Trachtenberg’den daha önceki kullanımlara ilişkin okuyuculardan gelen alıntılara fazla minnettar olacağım.
- 9 Ichiro, Hori, *Folk Religion in Japan: Continuity and Change* (Chiago, 1968), 1.10
- 10 a.g.e., 49

- 11 Charles Leslie, *Anthropology of Folk Religion* (New York, 1960), ch. 4: “Little Communities in an Indigenous Civilisation,” by McKim Marriott.
- 12 Leslie, ch. 8: “Spanish and Indian: The Two Heritages” from Redfield, *The Folk Culture of Yucatan*.
- 13 Bkz. *The Blätter für Pfälzische Kirchengeschichte und religiöse Volkskunde*.
- 14 E.R. Leach, ed., *Dialectic in Practical Religion* (Cambridge, 1968), 1.
- 15 Joshua Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion* (New York, 1939), vii-viii
- 16 a.g.e., viii. Benzer bir not Fransız sosyolog leBras tarafından ortaya konulmuştur: “Katolik halk yaşamı tıpkı bizim çağdaşlarımızın yaptığı gibi Ancien Régime (eski rejim) ve Orta çağın tarihçileri tarafından çok az gözlemlenmiştir. Meşhur insanlar, anıtlar ve doktrinler hakkında binlerce çalışmaya sahibiz. Ama Fransız halkının dinî tarihi, Hıristiyanlık yaşamı veya bu yaşamdan mahrum atalarımız üzerine -belki de tarih öncesinden kalma bir çakmaktaşı veya bir syllogizm [*bir tür mantık yürütme biçimi*] kadar dikkat çeken ve bu kadar çok belğin olan gizemi açıklayabilecek- kaç monografimiz var?” (Gabriel LeBras, “De l’état présent de la pratique religieuse en France” Reuve de folklore français 4 [1944]: 195)
- 17 Terimin son zamanlarda bilimsel anlamda yapılan tanımlama girişimlerinden bir tanesi Karl E. Scheibe ve Theodore R. Sarbin’e ait “Towards a Theoretical Conceptualisation of Superstition” (British Journal for the Philosophy of Science 16 [1965]: 143-158) eserin sonu şu merak uyandıran not ile tamamlanır: “Bu makalenin başlığı göz önüne alındığında nihai husus şaşırtıcı görünebilir. Batıl inanç kavramını sık kullanmak yerine gerektiği gibi ona daha sistemli bir şekilde başvursaydık daha az kullanmamız veya hiç kullanmamamız gerekirdi. Bir inanç kategorisi olarak batıl inançların psikolojik tabiatına dair daha önce belirtilen başlıca hususlara göre sıkça rastlanır bir şekilde ortaya çıkması gerekir. Öyle ki, bilim adamları bile bu batıl inançlara sahiptir ancak genellikle mükemmel bir matematiksel veya sözel sembolizmle örülmüş asil kıyafetler giydirilmiştir. Dahası batıl inançlar, başka bir deyişle tümevarımsal olarak üretilmemiş veya deneysel olarak kanıtlanmamış inançlar, var olmak için psikolojik bakımdan gereklidir. Nitekim batıl inançlar adı verilen inançlar kategorisi ayrı ve anlamlı bir sınıf olmasına rağmen, sosyal çevrenin kınayıcı baktığı *batıl inanç* etiketini hak etmeyecek kadar kapsayıcı bir inanç sınıfı olduğu ortadadır. Adaletli ve insafli olmak için ve bu terim sıkça kullanılmak yerine daha az kullanılmalıdır.”
- 18 Olof Pettersin, “Der Begriff ‘Volksreligion’: ein religionsgeschichtliches Problem”, *Ethnologia Europaea* 4 (1970): 62-66.
- 19 Gustav Mensching, *Soziologie der Religion* (Bonn, 1947), bilhassa bakınız 25-85.
- 20 Louis Schneider, *Sociological Approach to Religion* (New York, 1970), 73-74.
- 21 Alfred Bertholet, *Wörterbuch der Religionen* (Stuttgart, 1952), 508-9; Kurt Goldammer, *Die Formenuelt des Religiösen: Grundriss der systematischen Religionswissenschaft* (Stuttgart, 1960), 14.
- 22 A. Roy Eckhört, *The Surge of Piety in America: An Appraisal* (New York, 1958), 1950’lerde dinin “yeniden canlanması”yla ilgilendir. 2. Bölüm “Folk Religion: Its Ways and Works” adını taşır. Bu fenomen için “halk dini” terimini “önerir” çünkü “dine dönüş” gayet tabii bir halk hareketiydi. Din ve halk kültürü araştırmalarında terimin daha önce kullanıldığına dair hiçbir şey bilmiyor gibi görünüyor.
- 23 Charles Godfrey Leland, *Etruscan Roman Remains in Popular Tradition* (Lodon and New York, 1982), 2.
- 24 George Santayana, *My Host the World* (New York, 1953), 84.
- 25 Don Yoder, “The Saint’s Legend in the Pennsylvania German Folk-Culture” in Wayland D. Hand, ed., *American Folk Legend: A Symposium* (Berkeley and Los Angeles, 1971), 157-183.
- 26 Alfred Métraux, *Voodoo in Haiti* (New York, 1959), ya da Leslie, ch. 9.
- 27 Halk dininin bu sahası için bakınız, Georg Schreiber, “Kirchliche Volkskunde” *Deutsche Forschung: Aus der Arbeit der Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft* 6 (1928): 65-73; Will-Erich Peuckert, “Kirchliche Volkskunde” *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 58 (1939): 521-573; ayrıca bakınız Will-Erich Peuckert ve Otto Lauffer, eds., *Volkskunde: Quellen und Forschungen seit 1930* (Bern, 1951), 47-50.
- 28 Latin Amerikalı halkbilimciler ve etnograflar bir toplum olayı olarak “fiesta” üzerine tafsilatlı bir yazı yazdılar. Ralph Boggs, Américo Paredé, Paulo Carvalho-Neto ve Robert J. Smith gibi Amerikalı folklorcular bu uçsuz bucaksız çalışma sahasını Birleşik Devletler’e taşıdılar. Ayrıca bakınız Henry F. Dobyns, “The Religious Festival” (Ph. D. Diss., Cornell University, 1960). Festivalin Hristiyanlıktaki maneviyatını daha geniş açılarda görmek için Harvey Cox’un son çalışması olan esere bakınız, *The Feast of Fools: A Theological Essay on Festivity an Fantasy* (Cambridge, Mass., 1970)
- 29 Volksrelöösität ve Volksfrömmigkeit terimlerinde yine Almanca emsallerinin olduğu görünmektedir.
- 30 Hanns O. Münster “Grundlagen, Gültigkeit und Grenzen der volkmedizinischen Heilverfahren” *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1950, 9-20 adlı makalesinde halk hekimliğinin geniş ölçüdeki tanımına göre bunu modellemiş ve geliştirmiştir.
- 31 Weiss, *Volkskunde der Schweiz*, 6-9.

Kaynakça

- Bausinger, H. (1971). *Volkskunde: von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. Berlin: Carl Habel.
- Berg, G., Bringéus, N.-A., Egardt, B., Rooth, A. B., & Swahn, J.-Ö. (Dü). (1961). *Schwedische Volkskunde*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bertholet, A. (1952). *Wörterbuch der Religionen*. Stuttgart: Alfred Kröner.
- Brücker, W. (1968). Popular Piety in Central Europe. *Journal of the Folklore Institute*, 158-174.
- Caro Baroja, J. (1964). *The World of the Witches*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cox, H. (1970). *The Feast of Fools: A Theological Essay on Festivity and Fantasy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dieterich, A. (1905). *Mutter Erde: Ein Versuch über Volksreligion*. Leipzig: B. G. Teubner.
- Dobyns, H. F. (1960). *The Religious Festival*. Ithaca, New York: Cornell University Doktora Tezi.
- Drews, P. (1901). "Religiöse Volkskunde", eine Aufgabe der praktischen Theologie. *Monatsschrift für die kirchliche Praxis*, 1, 1-8.
- Dünniger, J. (1957). Volkstum und Aufklärung in Franken. Beiträge zur fränkischen Volkskunde im ausgehenden 18 Jahrhundert. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde*, 29-42.
- Eckhart, A. R. (1958). *The Surge of Piety in America: An Appraisal*. New York: Association Press.
- Goldammer, K. (1960). *Die Formenwelt des Religiösen: Grundriss der systematischen Religionswissenschaft*. Stuttgart: A. Kröner.
- Hampp, I. (1961). *Beschwörung Segen Gebet*. Stuttgart: Silberburg-Verlag.
- Hori, I. (1968). *Folk Religion in Japan: Continuity and Change*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jobst, A. (1938). *Evangelische Kirche und Volkstum. Ein Beitrag zur Geschichte der Volkskunde*. Stuttgart: Kröner.
- Kriss, R. (1957). Beitrag zur Wallfahrtsvolkskunde von Sardinien. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* (Cilt XI, s. 97-128). içinde Wien: Im Selbstverlag des Vereines für Volkskunde.
- Leach, E. R. (Dü). (1968). *Dialectic in Practical Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- leBras, G. (1933). De l'état present de la pratique religieuse en France. *Revue de folklore français*, 4.
- Leland, C. G. (1892). *Etruscan Roman Remains in Popular Tradition*. London: T.F. Unwin.
- Leslie, C. (1960). *Anthropology of Folk Religion*. New York: Vintage Books.
- Mensching, G. (1947). *Soziologie der Religion*. Bonn: L. Röhrscheid.
- Métraux, A. (1959). *Voodoo in Haiti*. New York: Schocken Books .
- Mlinsterer, H. O. (1950). Grundlagen, Gültigkeit und Grenzen der volksmedizinischen Heilverfahren. *Bayerisches Jahrbuch filr Volkskunde*, 9-20.
- Nilsson, M. (1961). *Greek Folk Religion*. New York: Harper.
- Pettersson, O. (1970). Der Begriff 'Volksreligion': ein religionsgeschichtliches Problem. *Ethnologia Europaea*, 4, 62-66.
- Peuckert, W.-E. (1939). Kirchliche Volkskunde. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 58, 521-573.
- Peuckert, W.-E., & Lauffer, O. (Dü). (1951). *Volkskunde: Quellen und Forschungen seit 1930*. bern: A. Francke.

- Pleijel, H. (1948). Kyrklig folkliivsforskning. *Meddelanden Från Kyrkohistoriska Arkivet I Lund*, 1.
- Pleijel, H. (1955). *The Devotional Literature of the Swedish People in Earlier Times*. Lund: Hilding Pleijel.
- Pleijel, H. (1958). *Das Luthertum im schwedischen Volksleben: Einige Entwicklungslinien*. Lund: Håkans Ohlssons Boktryckeri.
- Redfield, R. (1930). *Tepoztlán: A Mexican Village*. Chicago: University of Chicago Press.
- Redfield, R. (1941). *The Folk Culture of the Yucatán*. Chicago : University of Chicago Press.
- Santayana, G. (1953). *My Host the World*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Sarbin, T. R. (1965). Towards a Theoretical Conceptualisation of Superstition. *British Journal for the Philosophy of Science*, 16, 143-158.
- Schauerte, H. (1953). Entwicklung und gegenwärtiger Stand der religiösen Volkskundeforschung. *Historisches Jahrbuch*, 72, 516-534.
- Schauerte, H. (1962). Georg Schreiber und die Volkskunde. *Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde*, 9, 132-139.
- Scheibe, K. E., & Sarbin, T. R. (1965). Towards a Theoretical Conceptualisation of Superstition. *British Journal for the Philosophy of Science*, 16, 143-158.
- Schmidt, L. (1938). Volkskunde, Gegenreformatio, Aufklärung. *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 16, 75-94.
- Schmidt, L. (1973). Rudolf Kriss 70 Jahre; Eine Bibliographie seiner Veröffentlichungen von 1926 bis 1972. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, XXVII, 1-8.
- Schneider, L. (1970). *Sociological Approach to Religion*. New York: Wiley.
- Schreiber, G. (1928). "Kirchliche Volkskunde. *Deutsche Forschung: Aus der Arbeit der Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft*, 6, 65-73.
- Trachtenberg, J. (1939). *Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion*. New York: Behrman's Jewish Book House.
- Wagner, G. (1962). Heinrich Schauerte und sein volkskundliches Schaffen. *Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde*, 9, 278-280.
- Weiss, R. (1946). *Volkskunde Der Schweiz*. Erlenbach-Zürich: Eugen Rentsch.
- Weiss, R. (1964). Zur Problematik einer protestantischen Volkskultur. *Beiträge zur Volkstumsforschung*, 14, 27-46.
- Yoder, D. (1971). The Saint's Legend in the Pennsylvania German Folk-Culture. W. D. Hand (Dü.), *American Folk Legend: A Symposium içinde* (s. 157-183). Berkeley and Los: University of California Press.